

УДК 739.1(477.81)''9/12''(045)

Ю. М. Нікольченко, Ю. С. Сабадаш

СКАРБИ X–XIII ст. З РІВНЕНЩИНИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

У статті досліджені особливості розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі унікальних знахідок 1971 і 1975 років – Торговицького і Дорогобузького скарбів X–XIII ст. на Рівненщині. Здійснений аналіз розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі вмісту Торговицького і Дорогобузького скарбів X–XIII ст. на Рівненщині та його місця у розвитку декоративно-ужиткового мистецтва Руси-України.

Визначено, що розвиток ювелірного мистецтва у Київській Русі значною мірою ілюструють скарби, знайдені за останні сорок років в Україні на землях Південно-Західної Русі (сучасна територія західних областей України) до складу яких входили жіночі та чоловічі прикраси – вироби із дорогоцінних металів.

Наголошено, що за часів Київської Русі ювелірне мистецтво з використанням художнього металу досягло високої майстерності і вишуканості, які знайшли своє продовження у різноманітних формах традиційного і сучасного українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Ключові слова: Київська Русь, Південно-Західні землі Русі, ювелірне мистецтво, художній метал, Торговицький і Дорогобузький скарби, вміст скарбів, датування вмісту скарбів, декоративно-ужиткове мистецтво Руси-України.

Київська Русь була країною високорозвиненого ремесла – гончарного, металообробки, ювелірного. Так, у X ст. ювелірна техніка майстрів Київської Русі була дуже складною, а вироби користувалися великим попитом на світовому ринку того часу. Багато прикрас виконані в характерній техніці зерні: на вироби нанесений візерунок, що складається з безлічі золотих, або срібних кульок. Застосовувалася також скань: на металеву поверхню візерунок наносили тонким дротом, а проміжки заповнювали різнокольоровою емаллю. Такий вигляд мали дорогоцінні ювелірні вироби, виконані в техніці перегородчастої емалі, характерні саме для ювелірного мистецтва Київської Русі. Як зазначав Р. Орлов «Ювелірне мистецтво посідало провідне місце в культурі Київської Русі X–III ст. Вироби з художнього металу за своїм рівнем не поступалися іншим видам давньоруського мистецтва» [15].

Метою роботи є дослідження особливостей розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі унікальних знахідок 1971 і 1975 років – Торговицького і Дорогобузького скарбів X–XIII ст. на Рівненщині. Нещодавно автори статті вже торкалися питань щодо вивчення скарбів часів Київської Русі¹ та оскільки ця проблематика викликала значний інтерес у колег, (і нас вона продовжує цікавити), було прийнято рішення здійснити більш ґрунтовне дослідження скарбів X–XIII ст. Тому, розширюючи попередню тему, у пропонованій публікації, автори спробують детально проаналізувати вміст вище означених скарбів, описати технологію виготовлення речей з художнього металу, знайти їхні аналогії серед інших давньоруських пам'яток у

¹ Сабадаш Ю., Нікольченко Ю. Особливості ювелірного мистецтва Київської Русі (скарби X–XIII ст. з Рівненщини) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – 2018. – № 1. – С. 88-91

контексті розвитку декоративно-ужиткового мистецтва Руси-України. Визначити датування вмісту скарбів та проаналізувати версії щодо причин, місця і часу їхнього утаємничення.

Дослідження давньоруського ювелірного мистецтва розпочалося у другій половині XIX ст. Прикладом слугують праці В. Антоновича, А. Арциховського, М. Біляшівського, Д. Бліфельда, В. Довженка, В. Гончарова, Б. Грекова, М. Каргера, В. Хвойки. З цього періоду вивчалися і технології художнього металу.

У наш час після оприлюднення праць вітчизняних і зарубіжних науковців Г. Івакіна, А. Коновалова, Г. Корзухіної, М. Кучери, М. Кучінка, О. Моці, Р. Орлова, П. Пеняка, Г. Пескової, Т. Пушкіної, Б. Рибаківа, Н. Риндіної, М. Сагайдака, Б. Тимощука, П. Толочка, Р. Чайки за останні тридцять років з'явилося чимало досліджень з різних проблем ювелірного мистецтва XI–XIII ст., огляд яких зроблено Н. Єніосовою, Ю. Нікольченком, Д. Месем, Б. Прищепою, Ю. Сабадаш, Т. Сарачевою та іншими за наступними напрямками: письмові джерела, сировинна база, інструментарій, технологія виробництва, методика досліджень скарбів з виробами із художнього металу, ювелірне мистецтво у контексті розвитку декоративно-ужиткового мистецтва Руси-України. У сьогоденні нові знахідки не залишають цю проблему поза увагою українських археологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців.

На думку Д. Меся (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»), у X ст., з прийняттям християнства Київську Русь було втягнуто в могутній життєвий потік західноєвропейського та візантійського світу, в сферу християнської культури. З'явився новий тип виробів та прикрас – багаті, часто оздоблені перлами, виготовлені з коштовних металів. Техніка художнього металу, якою володіли у цей період, була – кування, карбування, чеканка, зернь, лиття за восковою моделлю та в кам'яній формі, емальювання, чернення та ін. [9].

У Київській Русі було багато передумов та аспектів щодо розвитку ювелірного мистецтва. Європейський феномен «дружинної культури», який залучав все найкраще з різних частин тогочасного світу, вимагав нової моди, нових виробів художнього металу. З'являється місцеве виробництво прикрас нових типів, що яскраво підтверджується знахідками X–XIII ст. у Києві [24, с. 338–339]. Разом з тим, окремі особливості виробів з кольорових металів вказують на їхні прототипи зі Сходу.

Прикраси з дружинних поховань виготовлялися майстрами, які розвивали здобутки двох шкіл. В них відчутні впливи ісламської тореветики, а окремі рослинні мотиви суто східного походження, інші – звірині, нагадують витвори скандинавського мистецтва [19].

У X–XIII ст. набувають поширення жіночі прикраси у вигляді скроневих кілець, що виготовлялися із срібла і золота. Спільними прикрасами для жінок і чоловіків були тринамистинні сережки, браслети, персні та шийні гривни.

Розвиток ювелірного мистецтва у Київській Русі значною мірою ілюструють знахідки скарбів, до складу яких входили жіночі і чоловічі прикраси – вироби із дорогоцінних металів X–XIII ст. Не є винятком і землі Південно-Західної Русі (сучасна територія західних областей України) де знаходяться численні пам'ятки – селища, укріплені гради-городища, могильники [9].

Високо розвинуте ремесло повністю забезпечувало потреби руського населення цього регіону в усіх ділянках багатогранного господарства і культури, а значна кількість різних прикрас із бронзи, срібла і золота, які виявлені у літописних Галичі, Пліснеську, Звенигороді, Пересопниці, Дорогобужі, або походили з багатьох городищ, селищ, випадкових знахідок, скарбів свідчать про високий рівень розвитку ювелірного мистецтва на території Галицької і Волинської земель у X–XIII ст. [11, с. 183–190; 18, с.

138–140]. Разом з тим, унікальний рівень техніки та технології, широка спеціалізація, професіоналізм майстрів-ювелірів були притаманні всім давньоруським землям [13].

Серед унікальних пам'яток цього типу, виявлених за останні сорок років в Україні, виділяються два скарби з Рівненщини: випадково знайдений 25 березня 1971 року учнями Торговицької середньої школи Млинівського району і переданий до Рівненського краєзнавчого музею (РКМ) вчителем історії М. Тимошенком [21, с. 80–81] та відкритий у 1975 році у житлі 3-А XIII ст. під час археологічного дослідження городища літописного міста Дорогобуж у с. Дорогобуж Гоцанського району археологічною експедицією РКМ під керівництвом Ю. Нікольченка [13, с. 82–83].

Матеріали щодо Торговицького і Дорогобузького скарбів періодично з'являлися на сторінках наукових часописів, проте настав час для ґрунтовного аналізу його вмісту у контексті розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі, особливо з використанням художнього металу.

У квітні 1971 р. місце знахідки Торговицького скарбу було обстежене начальником археологічної експедиції РКМ Ю. Нікольченком. З'ясовано, що він походив з давньоруського городища, розташованого за західною околицею села Торговиця, на правому березі Ікви, неподалік від її злиття зі Стиром у місцевості Замок.

Влітку 1971 року городище було частково досліджене вище означеною експедицією. Під час розкопок на площі 200 кв. м. стверджено наявність культурного шару X–XIII ст. Виявлено напівземлянку розміром 3x4 м., господарські ями. Крім керамічного матеріалу, знайдені залізні предмети, вироби з кістки, шиферні пряслиця [12]. Асортимент знахідок з культурного шару не виходить за рамки речових комплексів, виявлених дослідниками невеликих давньоруських мисових городищ басейнів Прип'яті, Стиру, Горині.

Скарб був випадково знайдений в обвалі майже повністю зруйнованої внутрішньої частині оборонного валу на північному високому схилі Торговицького городища над річкою, у протилежному боці від в'їзду. Жодних ознак посудини, або іншого матеріалу, в якому могли знаходитися речі, не виявлено. Разом з тим, своєю унікальністю і незвичайною декоративністю відзначається безпосередньо сам вміст скарбу. Він складався з 22-х срібних предметів ювелірного виробництва: семи шийних гривен, трьох браслетів, трьох скроневи́х кілець, трьох перснів, п'яти сережок, лунниці. До складу скарбу увійшли також срібна монетна гривна, фрагмент срібної монетної гривни та п'ять намистин з бурштину [14, с. 274–278]. Вироби із срібла виготовлені з металу 916 проби.

1. Гривна 1: діаметром 14,3 см., в перетині – 1,8 см., порожниста, плетена з п'яти скручених разом парних дротів. Наконечники чотиригранні біля основи, сплющені на кінцях до платівок. Замок складається з гачка, що утворений в кінці однієї пластини і отвору на кінці іншої. Наконечники декоровані з зовнішнього боку пунсонним орнаментом. На місці з'єднання дротів з наконечниками та нижче на 2 см. поверхня гривни скручена тонкими дротинками. Вага гривни 135 г.

2. Гривна 2: діаметром 15,6 см., в перетині – 1,9 см., порожниста, плетена з трьох скручених разом парних дротів. Наконечники конусні, овальні біля основи. Замок – з двох гачків, закручених у спіраль на кінцях. Вага – 167 г.

3. Гривна 3: діаметром 16,5 см., в перетині – 2 см., порожниста, плетена з шести парних дротів. Наконечники сплющені, закручені на кінцях у трубочки. Пластини декоровані пунсонним орнаментом: двома горизонтальними рядами крапок; всередині пластин розташований орнамент з зигзагоподібних крапок. Вага – 207 г.

4. Гривна 4: діаметром 18 см., в перетині – 2 см., порожниста, плетена з чотирьох парних дротів. Наконечники сплющені, закручені на кінцях у трубочки. Пластини

декоровані пунсонним орнаментом: двома горизонтальними рядами крапок; в середині пластин розташований орнамент з двох рядів зигзагоподібних крапок. Вага – 442 г.

5. Гривна 5: діаметром 17 см., в перетині – 1,9 см., порожниста, плетена з п'яти парних дротів. Наконечники сплюснені, закручені на кінцях у трубочки. Вага – 267 г.

6. Гривна 6: діаметром 16,2 см., в перетині – 1,9 см., порожниста, плетена з трьох дротів. Наконечники сплюснені, закручені на кінцях у трубочки. Пластини декоровані пунсонним орнаментом у вигляді двох рядів зигзагоподібних крапок. Вага – 216 г.

7. Гривна 7: діаметром 17,3 см., в перетині – 2 см., порожниста, плетена з п'яти парних дротів. Наконечники сплюснені, закручені на кінцях у трубочки. Вага – 247 г.

Характерною рисою всіх пласких наконечників гривен із замком з трубочок – це пробиті в пластинах отвори, що вказує на ще один спосіб кріплення за допомогою тонкої мотузки.

8. Браслет 1: діаметром 8,5 см., в перетині – 1,7 см., плетений з шести дротів. Наконечники мигдалеподібні із рубчиками по краю, трьома напівкульками, а також з гравірованим мотивом напівкрина, що називають мотивом бігунця лози. Вага – 96 г.

9. Браслет 2: діаметром 7,0 см., в перетині – 1,5 см., плетений із товстого дроту. Наконечники мигдалеподібні з рубчиками по краю, з трьома напівкульками, з мотивом вписаних одна в одну краплеподібних фігур. Вага – 62 г.

10. Браслет 3: обруч, діаметром 7,5 см., в перетині – 1,5 см., плетений з товстого дроту. Вага – 60 г.

Особливістю браслетів 1 і 2 є окреме виготовлення наконечників та їхній монтаж з плетивом за допомогою пайки.

11. Три дротяних скроневих кільця діаметром 15, 15 і 20 мм. мають кінці, які не заходять один на другий. Один кінець розплющений і завитий у вушко.

12. Два персні виготовлені з плетених дротів, кожний розплющений на кінцях. Один перстень виготовлений з одного дроту з кінцями, що заходять один на другий.

13. Сережки так званого «волинського» типу складаються з дротяного кільця, декорованого срібними намистинами та бахромою. Одна сережка прикрашена звисаючою з кільця підвіскою. Ця підвіска відлита з воскової моделі. Поверхня підвіски прикрашена орнаментом, що імітує зернь. Дві інші сережки представлені лише фрагментами.

14. Одна намистина уявляє собою циліндр діаметром 13 мм. з тонкого мідного дроту, вкритий кульками зерні (140 шт.), нитка просмикувалась крізь намистину.

15. Друга намистина представлена фрагментом її верхньої частини. Вона складається з тонкої, злегка витягнутої сфери, вкритої кульками зерні (134 шт.) У верхній частині сфери припаяна трубочка, на якій закріплене кільце з срібного дроту діаметром 2 см.

16. Лунниця розміром 21x32 мм. вкрита кульками зерні, яка утворює зигзагоподібний геометричний орнамент. У верхній частині припаяна трубочка для кріплення, декорована кульками зерні, розташованими вертикально. Всього на поверхні лунниці розміщено 564 кульки срібла. У верхній частині лунниці та по краях розміщені (по три) гнізда для кріплення, ймовірно, коштовного каміння.

17. Монетна гривна та фрагмент гривни відносяться до «новгородського» типу. Довжина повного виробу 17,2 см., вага – 193 г. На одній боковій поверхні нанесені два поглиблених ділення. Фрагмент гривни має довжину 4,5 см., вагу – 57 г.

18. П'ять бурштинових намистин мають форму многогранників. Вони виготовлені з червоного бурштину. Отвір для нитки розміщений по довжині і в усіх випадках не співпадає з центром виробів. Довжина намистин від 13 до 9 мм., діаметр – від 7 до 11 мм.

Тип виробів Торговицького скарбу повністю відповідає складу переважної більшості давньоруських скарбів Х–ХІІІ ст. Лунниця по часу виготовлення є найбільш ранньою річчю. Г. Корзухіна не без підстав вважає, що аналогічні лунниці, вкриті кульками зерні, з'являються на Русі, зокрема на Волині, з другої половини Х ст. [4, с. 23].

Лунниця, вкрита зерню та зернені намистини у складі Торговицького скарбу – явище не випадкове. Їх неможливо вилучити з комплексу зернених прикрас волинської традиції. На території Західної Волині в 1883 р. у селі Борщівка на Рівненщині знайдений скарб ХІ–ХІІ ст., до складу якого увійшли дві срібні лунниці, вкриті зерню, а в 1898 р. на північ від села Пересопниця (Рівненський район, Рівненська область) в кургані виявлено поховання ювеліра, в якому знаходились інструменти для виготовлення зерневого убору [4, с. 85; 11, с. 188].

Намистини, вкриті зерню, мають великий ареал поширення. Вони побутують у дреговичів, сіверян, волинян, уличів [22, с. 114; 14; 25, с. 418–419; 6, с. 182–191].

Гривни та браслети, плетені з дроту, характерні для скарбів ХІ ст., які походять з Волині та Київщини. Вони просто переважають у скарбах. Аналогічні речі, в т.ч. гривни з гачком походять з Пиляви на Росаві, Миронівки, Ісковщини, Кікового, Козлина, Бегені, Бужиська, Городища. Ці вироби Г. Корзухіна, М. Кучінко і Р. Орлов, відносять до традиційних прикрас «племінної» верхівки [4, с. 63; 5, с. 101].

Замки гривен: один – з двох гачків, один – з гачком і отвором для зчеплення з'являються в Х ст. і є типовими для ХІ ст.; п'ять – із замками, що склалися з двох трубочок з'являються в кінці ХІ – рубежі ХІІ ст.

Г. Корзухіна віднесла формування типу витого браслета з мигдалеподібними наконечниками до другої половини ХІ ст., що максимально поширюються в ХІІ–ХІІІ ст. Наконечники двох браслетів Торговицького скарбу аналогічні наконечникам двох браслетів Городищенського скарбу з Волинської області, які М. Кучінко і Р. Орлов аргументовано датують ХІ ст. [5, с. 101–103].

Проте, на думку Т. Макарової, виті браслети датуються ХІІ ст. [8; с. 37]. А Коваленко, досліджуючи майстерню ювеліра на дитинці літописного Любеча, вважає, що такі вироби доживають до середини ХІІІ ст. Вони присутні у скарбі ХІІІ ст. на Чернігівському дитинці та інших скарбах» [3, с. 139; 2, с. 22; 4, табл. XL, XLII, LXII].

Дротяні скроневі кільця з розплющеними і закрученими у вушко краями знаходять переважно на території Галицько-Волинського князівства та в землях південних слов'ян [22, с. 100, 205; 20, с. 51]. Період їхнього існування коливається з кінця ХІ до першої половини ХІІІ ст. На городищі біля села Городище Шепетівського району Хмельницької області дротяні скроневі кільця входили до складу тринадцяти скарбів [16, с. 16–23]. Відомі вони за матеріалами дослідження Райковецького городища [1, табл. XX, 18]. Аналогічні вироби знайдені в шарі ХІІ–першої половини ХІІІ ст. під час дослідження літописного Дорогобужа [13, с. 66, 149, мал. 35, I–II].

Побутування скроневиx дротяних кілець по часу співпадає з іншими речами, що були типовими для ХІІ – першої половини ХІІІ ст. і мали вплив на формування парадного металевого убору знатної жінки. Всього в скарбах Південно-Західної Русі ХІІ–ХІІІ ст., переважно на Волині, знайдено понад 250 зразків скроневиx кілець із загнутими кінцями [10, с. 15].

Сережки «волинського» типу, прикрашені орнаментом, що імітує зернь, характерні для ливарної продукції давньоруських сільських ювелірів. Найбільш часто вони зустрічаються у скарбах і похованнях Х–першої половини ХІ ст. [4, с. 59].

Монетні гривни «новгородського» типу І. Спаський пропонує датувати по розміру

зливка. Зливки XI ст. – довгі і прямі. На початку XII ст. їх змінюють короткі, злегка горбаті палички [23, с. 64]. У нашому випадку – артефакти XI ст.

Причина, що призвела до необхідності надійно утаємничити Торговицький скарб, закопавши його безпосередньо в оборонний вал, що оточував град, могла бути пов'язана з подіями 1149 р., коли війська Юрія Довгорукого та його брата В'ячеслава рушили походом на Луцьк. У грудні 1149 р. сини Юрія Ростислав і Андрій, які разом з половцями брали участь у поході, стояли поблизу волинського міста Муравиця [7, с. 227]. Городище літописної Муравиці знаходиться на відстані 35 км. на південь від Луцька, а Торговицьке городище – на відстані 16 км. на північному заході від нього. Можливо, військова загроза і спонукала заможного мешканця Торговиці надійно утаємничити коштовні речі. Разом з тим, враховуючи хронологічні рамки побутування окремих речей, аналоги яких сягають середини XIII ст., поява Торговицького скарбу може бути пов'язана з іншими драматичними подіями в історії Волинських земель Київської Русі.

Дорогобузький скарб складався виключно із срібних жіночих прикрас: двох підвісок із конічним верхом, двох колтів та ланцюжків до їхнього підвішування, сережок «київського типу» та пластинчастого персня [18, с. 29].

Увесь асортимент скарбу складався з привозних ювелірних виробів. До вмісту скарбу увійшли:

1. Дві підвіски з пустотілим конічним верхом, висотою 3 см., прикрашені зерню. На вершині конуса є вушко, крізь яке просунуте дротяне кільце. До конічної основи прикріплені 7 дротяних ажурних ланцюжків довжиною 10 – 10,5 см.

2. Колт з обнизкою з пустотілих кульок, нанизаних на дріт. Щиток колта має опуклу центральну частину і широкі плоскі «поля» навколо неї. У центрі щитка орнамент, що утворює плетиво, виконаний зубчастим штампом. Центральна частина щитка із зворотнього боку пошкоджена, орнаментальне зображення не збереглося. У верхній частині колта є 4 петельки для кріплення рухомої дротяної дужки.

3. Обнизка з 13 кульок, нанизаних на дріт, від іншого колта.

4. Два ланцюжки, кожен з яких складається з 9-ти пустотілих напівсфер, скріплених за допомогою шарнірів. Кінець кожного шарніра завершується ажурним ланцюжком із дроту з кільцем на кінці. Довжина кожного ланцюжка 20,5 см., діаметр напівсфери – 1,3 см.

5. Дві сережки «київського типу», кожна з трьома ажурними намистинами, прикрашеними сканню і зерню. Намистини першої сережки мають ромбовидні щитки, одна намистина пошкоджена. Діаметр сережок 3 см., діаметр намиста 1,5 см.

6. Перстень пластинчастий, масивний, широкосерединний, пластина скручена у півтора оберти.

Усі вироби із скарбу виготовлені з металу однієї проби (916). Це так звана «жіноча кузнь». Близькі за технікою виконання підвіски з конічним верхом, відомі із скарбів, знайдених біля с. Крести Тульської області у Старій Рязані, на городищі Віщин Рогочевського району Гомельської області [4, Табл. IX, 2]. Фрагменти такої підвіски входили до складу скарбу із Мирополя Житомирської області [16, Табл. ХУІІ, 2]. Дві підвіски з ланцюжками, але з верхом іншої форми, були в скарбі з городища біля с. Городище Деражнянського району Хмельницької області [26].

Конструктивно близькі колти входили до складу скарбів з городищ біля сіл Городище Деражнянського та Шепетівського районів Хмельницької області, з літописного Звягеля біля Новоград-Волинського на Житомирщині [26]. Такі колти відомі із скарбів у Києві та в Середньому Подніпров'ї, але більшість (понад 20 екз.) типологічно близьких колтів походять із Чернігово-Сіверської і Муромо-Рязанської

землі [4, с. 138–142, 144–145].

Сережки київського типу з трьома намистинами з Дорогобузького скарбу подібні до сережок із київських скарбів з с. Городище Деражнянського району на Хмельниччині [26].

Більшість речей виконано в техніці, характерній для парадного металевого убору кінця XII–40-х рр. XIII ст. Їх могли виготовити у майстернях Києва, чи у Волинських землях, за взірцями, привезеними із Середнього Подніпров'я.

Скарб 1975 року з Дорогобужа, на нашу думку, потрапив у землю в зв'язку з татаро-монгольським погромом міста взимку 1240–1241 років. Це підтверджується датуванням фрагментів горщиків – першою половиною XIII ст., виявлених у житлі 3-А, поруч з місцем утаємнення скарбу [18, с. 28–29, рис. 14].

На прикладі Торговицького та Дорогобузького скарбів можна стверджувати, що ювелірне мистецтво на землях Південно-Західної Русі (міське і сільське) продукувало, в основному, ті ж самі види прикрас з художнього металу, характерних і для інших територій Русі. Проте актуальним у царині розвитку місцевої ювелірної справи є питання, чи виготовлялись срібні прикраси на місці, а якщо так, то які саме види. «Для вирішення цього питання важливими є знахідки ливарських форм і шаблонів для виробництва прикрас у ряді місцевостей Прикарпаття і Волині (стародавні Галич, Пліснеськ, а також Городниця на Дністрі, Зеленче, Пересопниця та інші)» [11, с. 188]. Це в першу чергу стосується сережок «волинського» типу і лунниць. Під час дослідження літописного Дорогобужа на дитинці були знайдені два бронзові і один залізний пінцети для місцевого виготовлення ювелірних прикрас [18, с. 139].

Але певна частина ювелірних виробів потрапляла у Південно-Західну Русь шляхом торговельно-обмінних зв'язків з Києвом, Черніговом, Новгородом та іншими містами.

На нашу думку, предмети особистого убору та інші коштовності, які увійшли до вмісту Торговицького і Дорогобузького скарбів, нагромаджувались поступово, збільшувалась кількість однотипних прикрас: гривен, браслетів, скроневих кілець, сережок. Можливо, ці речі переходили у спадщину і пов'язані між собою «генеалогічно».

Підтверджується думка Г. Корзухіної про поступове збирання коштовних речей. З нею повністю погоджуються М. Кучінко і С. Орлов, досліджуючи Городищенський скарб у 1983 р. А соціальна належність Торговицького і Дорогобузького скарбів визначається його вмістом: набором традиційних прикрас з художнього металу для місцевої знаті.

Вироби ювелірного мистецтва Русі, аналогічні вмісту вище означених скарбів з Рівненщини, відзначалися високим технічним і технологічним рівнем, користувалися попитом не лише на внутрішньому, а й зовнішньому ринку. На думку академіка П. Толочка речі, що вийшли із ювелірних майстерень давньоруських міст і селищ X–XIII ст., зчаста зустрічаються під час археологічних розкопок майже в усіх європейських країнах [24, с. 335–340]. Це підтверджується повідомленням XII ст. німецького вченого-монаха Теофіла, пресвітера Гельмерсгаузенського монастиря, добре обізнаного щодо розвитку ремесла у середньовічній Європі й Азії. У своєму трактаті «Про різні ремесла» він відзначив, що Русь у ювелірній справі, після Візантії, не поступалася Аравії, Німеччині, Італії і Франції.

Особливості ювелірного мистецтва, за певним стилем окремих виробів, формувалися на великому євро-азійському просторі, завдячуючи тісним торговельним зв'язкам давньоруської держави [19]. Прикладом слугує Візантія, яка у XI ст. передала Русі власний досвід створення виробів художнього металу, особливо прикрас,

декорованих емаллю.

Найвищого розвитку ювелірна справа у Київській Русі досягає XII–XIII ст. коли у виробках із золота і срібла жіночого і чоловічого убору «проступає більша впорядкованість, краса відчувається як організованість ритму, а благородна вишуканість і урочистість поєднуються з багатою творчою фантазією і вигадливістю» [9].

Отже, можемо стверджувати, що за часів Київської Русі ювелірне мистецтво з використанням художнього металу досягли високої майстерності і вишуканості, які знайшла своє продовження у різноманітних формах традиційного і сучасного українського декоративно-ужиткового мистецтва, що, в свою чергу, робить тему дослідження актуальною і перспективною.

Список використаної літератури

1. Гончаров В. К. Райковецкое городище / В. К. Гончаров. – Киев : Изд-во Акад. наук Украинской ССР, 1950. – 217 ; Goncharov V. K. Raykovetskoe gorodishche / V. K. Goncharov. – Kiev : Izd-vo Akad. nauk Ukrainsoy SSR, 1950. – 217 s.
2. Коваленко В. П. К исторической топографии Черниговского детинца / В. П. Коваленко // Проблемы археологии Южной Руси : матер. ист.-археол. семинара "Чернигов и его округа в IX-XIII вв.", г. Чернигов, 26-28 сент. 1988 г. – Киев, 1990. – С. 15–23 ; Kovalenko V. P. K istoricheskoy topografii Chernigovskogo detintsa / V. P. Kovalenko // Problemy arkheologii Yuzhnoy Rusi : mater. ist.-arkheol. seminar "Chernigov i ego okruga v IX-XIII vv.", g. Chernigov, 26-28 sent. 1988 g. – Kiev, 1990. – S. 15–23
3. Коваленко В. П. Майстерня ювеліра XIII ст. на дитинці Любеча / В. П. Коваленко // Старожитності Русі – України. – Київ : Київська Академія Євробізнесу, 1994. – С. 132–140 ; Коваленко В. П. Майстерня ювеліра XIII ст. на дитинці Любеча / В. П. Коваленко // Старожитності Русі – України. – Київ : Київська Академія Євробізнесу, 1994. – С. 132–140.
4. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. – Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1954. - 156 с. ; Korzukhina G. F. Russkie klady IX–XIII vv. / G. F. Korzukhina. – Moskva ; Leningrad : Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1954. - 156 s.
5. Кучінко М. М. Городищенський скарб з Волині / М. М. Кучінко, Р. С. Орлов // Археологія. – 1989. – № 2. – С. 95–106 ; Kuchinko M. M. Horodyshchenskyi skarb z Volyni / M. M. Kuchinko, R. S. Orlov // Arkheolohiia. – 1989. – № 2. – S. 95–106.
6. Лінка-Геппенер Н. Копіївський скарб / Н. Лінка-Геппенер // Археологія. – 1948. – Т. II. – С. 182–191 ; Linka-Heppener N. Koryivskyi skarb / N. Linka-Heppener // Arkheolohiia. – 1948. – Т. II. – S. 182–191.
7. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп.ред О. В. Мишанич. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с. ; Litopys ruskyi / per. z davnorus. L. Ye. Makhnovtsia; vidp.red O. V. Myshanych. – Kyiv : Dnipro, 1989. – 591 s.
8. Макарова Т. И. Черное дело Древней Руси / Т. И. Макарова. – Москва : Наука, 1986. – 156 с. ; Makarova T. I. Chernoe delo Drevney Rusi / T. I. Makarova. – Moskva : Nauka, 1986. – 156 s.
9. Месь Д. С. Ювелірні прикраси Київської Русі [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NTSB_2015/Istoria/2_184835.doc.htm ; Mes D. S. Yuvelirni prykrasy Kyivskoi Rusi [Elektronnyi Resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/8_NTSB_2015/Istoria/2_184835.doc.htm
10. Михайлова Р. Д. Художня культура Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст. (За матеріалами декоративно-прикладного мистецтва) : автореф.... дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Рада Дмитрівна Михайлова; Інститут археології

НАН України. - Київ, 1994. - 24 с. ; Mykhailova R. D. Khudozhnia kultura Pivdenno-Zakhidnoi Rusi X - pershoi polovyny XIV st. (Za materialamy dekoratyvno-prykladnoho mystetstva) : avtoref.... dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Rada Dmytrivna Mykhailova; Instytut arkhеolohii NAN Ukrainy. - Kyiv, 1994. - 24 с.

11. Населення Прикарпаття і Волині за добу розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час / ред. колегія: І. К. Свешніков, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш. В. В. Ауліх. – Київ : Наукова думка, 1976. – 222 с. ; Naseleunia Prykarpattia i Volyni za dobu rozkladu pervisnoobshchynnoho ladu ta v davnoruskyi chas / red. kolehiia: I. K. Svieshnikov, M. Yu. Smishko, O. P. Chernysh. V. V. Aulikh. – Kyiv : Naukova dumka, 1976. – 222 s.

12. Нікольченко Ю. М. Унікальна знахідка учнів / Ю. М. Нікольченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. – Київ-Донецьк : Рідний Край, 2001. – Вип. 18. - С. 295–300 ; Nikolchenko Yu. M. Unikalna znakhidka uchniv / Yu. M. Nikolchenko // Istoriiia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty : zb. st. – Kyiv-Donetsk : Ridnyi Krai, 2001. – Vyp. 18. - S. 295–300

13. Нікольченко Ю. М. Культура населення Погориння Х–ХІІІ століть за матеріалами літописного Дорогобужа / Ю. М. Нікольченко. – Рівне : Евен, 1998. – 325 с. ; Nikolchenko Yu. M. Kultura naseleunia Pohorynnia X–XIII stolit za materialamy litopysnoho Dorohobuzha / Yu. M. Nikolchenko. – Rivne : Even, 1998. – 325 s.

14. Нікольченко Ю. М. Скарб з Торговиці як інформаційне джерело розвитку ювелірного мистецтва Південно-Західної Русі Х–ХІІІ ст. // Україна у світовому історичному просторі : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 21 квітня 2017 р. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 274–278 ; Nikolchenko Yu. M. Skarb z Torhovytsti yak informatsiine dzherelo rozvytku yuvelirnoho mystetstva Pivdenno-Zakhidnoi Rusi X–XIII st. // Ukraina u svitovomu istorychnomu prostori : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 21 kvitnia 2017 r. – Mariupol : MDU, 2017. – S. 274–278

15. Орлов Р. С. Прикладне мистецтво: церковне і народне [Електронний ресурс] / Р.С. Орлов // Історія української культури. – Київ, 2001. – Т. 1, Розділ 9 : Київська Русь. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istkult/ikult14.htm> ; Orlov R. S. Prykladne mystetstvo: tserkovne i narodne [Elektronnyi resurs] / R.S. Orlov // Istoriiia ukrainskoi kultury. – Kyiv, 2001. – Т. 1, Rozdil 9 : Kyivska Rus. — Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/istkult/ikult14.htm>

16. Піскова Г. А. Скарби стародавнього Ізяславля / Г. А. Піскова // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 16–35 ; Piskova H. A. Skarby starodavnoho Iziaslavlia / H. A. Piskova // Arkheolohiia. – 1988. – Vyp. 61. – S. 16–35

17. Пеняк П. С. Організація ювелірного виробництва Древньої Русі / П. С. Пеняк // Ювелирное дело на Украине. – Киев, 1991. – С. 28–36 ; Peniak P. S. Orhanizatsiia yuvelirnoho vyrobnytstva Drevnoi Rusi / P. S. Peniak // Yuvelirnoe delo na Ukraine. – Kiev, 1991. – S. 28–36.

18. Прищепя Б. А. Дорогобуж на Горині у Х–ХІІІ ст. / Б. А. Прищепя. – Рівне : ПП ДМ, 2011. – 250 с. ; Pryshchera B. A. Dorohobuzh na Horyni u X–XIII st. / B. A. Pryshchera. – Rivne : PP DM, 2011. – 250 s.

19. Розквіт культури Давньої Русі. Ювелірне мистецтво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: allbest.ru ; Rozkvit kultury Davnoi Rusi. Yuvelirne mystetstvo. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: allbest.ru

20. Русанова І. П. Языческие святилища древних славян / І. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – Москва : Наука 1993. – 144 с. ; Rusanova I. P. Yazycheskie svyatilishcha drevnikh slavyan / I. P. Rusanova, B. A. Timoshchuk. – Moskva : Nauka 1993. – 144 s.

21. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська область

/ I. K. Sveshnikov, Yu. M. Nikolchenko. – Київ : Наукова думка, 1982. – 115 с. ; Sveshnikov. I. K. Dovidnyk z arkheolohii Ukrainy. Rovenska oblast / I. K. Svieshnikov, Yu. M. Nikolchenko. – Kyiv : Naukova dumka, 1982. – 115 s.

22. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII в. в. / В. В. Седов. – Москва : Наука, 1982. – 328 с. – (Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20-ти т.) ; Sedov V. V. Vostochnye slavyane v VI–XIII v. / V. V. Sedov. – Moskva : Nauka, 1982. – 328 s. – (Arkheologiya SSSR s drevneyshikh времен do srednevekovya v 20-ti t.).

23. Спасский И. Г. Русская монетная система : ист.-нумизм. очерк / И. Г. Спасский. - 4-е изд., доп. - Ленинград : Аврора, 1970. - 256 с. ; Spasskiy I. G. Russkaya monetnaya sistema : ist.-numizm. ocherk / I. G. Spasskiy. - 4-е изд., доп. - Leningrad : Avrora, 1970. - 256 s.

24. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – Київ : Абрис, 1996. – 360 с. ; Tolochko P. Kyivska Rus / P. Tolochko. – Kyiv : Abrys, 1996. – 360 s.

25. Чайка Р. М. Работы Волынского-Днестровской экспедиции / Р. М. Чайка, В. В. Зварич // Археологические открытия 1978 г. – Москва : Наука, 1979. – С. 417–419 ; Chayka R. M. Raboty Volynsko-Dnestrovskoy ekspeditsii / R. M. Chayka, V. V. Zvarich // Arkheologicheskie otkrytiya 1978 g. – Moskva : Nauka, 1979. – S. 417–419.

26. Якубовський В. І. Давньоруський скарб з Городища Хмельницької області / В. І. Якубовський // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 87–104 ; Yakubovskiy V. I. Davnoruskiy skarb z Horodyshcha Khmelnytskoi oblasti / V. I. Yakubovskiy // Arkheolohiia. – 1975. – Vyp. 16. – S. 87–104

Стаття надійшла до редакції 02.05.2018

Ju. Nikolchenko, Ju. Sabadash

TREASURES OF THE X-XIII CENTURIES FROM RIVNE REGION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF JEWELRY ART OF KIEVAN RUS'

The aim of article is to analyze the peculiarities of the development of jewellery art in Kievan Rus' by the example of the unique discoveries from 1971-1975 – Torgovitsky and Dorobuzkiy treasures of the X-XIII centuries in the region of Rivne. The authors analyzed the substance of treasures, thoroughly described the technologies of production from art metal; the authors found their analogies among their Old Russian memos in the context of the development of decorative and everyday art items of Rus' - Ukraine. The authors defined the date of the substance of the treasures and analyzed the versions as for the reasons, place and time of their saving. The methodology of the research is in the usage of the historical, cultural, systematized, chronological, classified, terminological, comparative, statistic and generalized methods. The defined methods allow the authors to depict the peculiarities of the development of the jewellery art in Kievan Rus' by the example of Torgovitsky and Dorobuzkiy treasures of the X-XIII centuries in Rivne region. The topicality is specified by the wide usage of the historical, cultural methods.

Conclusions. The jewellery art took an important place in the culture of Kievan Rus' of the X-XIII centuries. The wares from art metal didn't yield to analogical samples from West Europe, Byzantium and East. The development of the jewellery art in Kievan Rus' noticeably illustrates the discoveries of the treasures, to which the women's and men's jewelleries belong. They were from precious stones. The territory of the south-west Rus' (the modern territory of the west regions of Ukraine) has a lot of memos of the X-XIII centuries: countries, fortified cities and burials.

Among the unique memos of this type that were discovered for the last period in Ukraine there two treasures of the Old Rus' from Rivne region can be singled out:

- accidentally found by the pupils of the Torgovitskaya secondary school of Mlinivskiy district on the 25th of March, 1971, and contributed to the museum of local history in Rivne. It consisted of seven neck grivnas, three bracelets, three temporal rings, three signet rings, five earrings, and moonlike jewellery for women. The stuff of the treasure included also a silver coin grivna, the fragment of a silver grivna coin and five beads from the amber.

- discovered in 1975 in the building 3-A of the XIII century in the period of archaeological research of the annalistic city Dorogobush in the country Dorogobush Gorosganskiy region by the archaeological expedition of the museum of the local history in Rivne. It consisted purely of silver women's jewellery: two pendants with ultimate top, two colts and chains for their hanging, earrings of "Kyivskiy type" and a lamellate signet ring.

The wares of the jewellery art from other lands of Kievan Rus', which are analogical to the substance of Torgovitskiy and Dorogobuzkiy treasures, differed with high artistic level and were in popular demand not only within the domestic but also the foreign market. According to a famous Ukrainian archaeologist and historian, academician P. Tolochka, things that came out from jewellery workshops of Old Rus' cities and countries of the X-XIII centuries, are often met during archaeological excavations practically in all European countries.

It's possible to affirm that from the times of Kievan Rus' the jewellery with the usage of the art metal reached its mastery and sophistication, which found its continuation in different forms of traditional and modern Ukrainian decorative and everyday art that in its turn makes the problem topical and perspective.

Key words: art metal, dating of the substance of the treasures, decorative and everyday art of Rus' – Ukraine, jewellery art, Kievan Rus', the south-west territories of Rus', substance of the treasures, Torgovitskiy and Dorogobuzkiy treasures.

УДК 004.92:77(045)

О. А. Сивак, В. І. Мирошник

РАСТРОВА ГРАФІКА В ОБРОБЦІ ФОТОГРАФІЇ

У статті аналізуються растрові графічні редактори як засоби редагування фотографій не професіональними користувачами (користувачами-аматорами). Проводиться порівняльний аналіз роботи графічних редакторів растрових об'єктів, що знаходяться у вільному доступі в Інтернет-ресурсах, зокрема «The GIMP», «Adobe Photoshop», «Paint.NET», «PhotoInstrument».

Ключові слова: культура, графіка, растрова графіка, графічні редактори, «The GIMP», «Adobe Photoshop», «Paint.NET», «PhotoInstrument».

Культура, у загальному сенсі, – це все, що зробила людина. Вона відіграє важливу роль у розвитку людства. Культуру можна простежити у всіх сферах життя населення, невід'ємним є візуальна культура і фотографія. Фотографія – це не тільки знімок, на якому відбито мить, це мистецтво, яке потребує наявності сукупності різноманітних науково-технічних засобів і технологій, які мають на меті реєстрацію одиничних довготривалих зображень об'єктів за допомогою світла.

В останній час в мережі Інтернет з'явилась велика кількість прикладних програм, що забезпечують створення та редагування фотографій. Вони є різних категорій: як для професіонала, так і для початківця, платні та безплатні, з потужними та типовими